

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA JA SEMIOOTIKA INSTITUUT

Urve Meritam

**Feminism ja sotsiaalne õiglus Martha Nussbaumi
käsitluses**

Bakalaureusetöö filosoofia erialal

Juhendaja: dotsent KADRI SIMM (PhD)

Tartu 2013

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	3
1. PROBLEEMIPÜSTITUS.....	5
2. FEMINISM JA NAISLIKUMINE.....	8
2.1. Ajalooline ülevaade.....	9
2.2. Feminismi perspektiiv	13
3. SOOUURINGUD.....	14
4. MARTHA CRAVEN NUSSBAUMi KÄSITLUS.....	16
4.1. Inimese käsitlus: kesksed inimvõimed.....	22
4.2. Võime kui eesmärk.....	26
4.3. Ülevaade Nussbaumi kriitikast.....	28
4.4. Naised ja mehed: kaks normi või üks?.....	29
5. FEMINISMIST EESTIS.....	33
KOKKUVÕTE.....	37
KIRJANDUS JA ALLIKAD.....	39
SUMMARY.....	41

SISSEJUHATUS

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on tutvustada lugejale sissejuhatavalt feminismi, naisliikumise ja soouuringute probleemideringi ning seostada neid soolise võrdõiguslikkuse ja sotsiaalse õigluse küsimusega, keskendudes analüüsi põhiosas tuntud Ameerika feministliku filosoofi Martha Craven Nussbaumi (1999a, 2000) tööle võimepõhisest lähenemisest (*capabilities approach*),¹ mis võimaldab mõõta seda, mil määral on naistele ja meestele tagatud inimväärne elu.

Meil kõigil on soov elada hästi ja õnnelikult, aga kuidas seda saavutada või mis peaks olema olema, et leida vastus küsimusele hea elu kohta. Martha Nussbaum, keda peetakse üheks aristotelliku essentsialismi kõige järjekindlamaks nüüdisaegseks esindajaks, väidab, et inimese jaoks on hea see, mis vastab tema liigi spetsiifilistele vajadustele või võimetele. Ka sotsiaalne õiglus ja see, mida peetakse moraalselt õigeks, põhineb ikkagi ettekujutusel sellest, mis on inimeste jaoks hea elu (Sutrop 2000: 1649). Töös on esile toodud essentsialismiküsimus:² kas peame arutelus inimõitsengu üle vaatlema nais- ja meessugu kahe eraldi klassina ja analüüsima nende loomupäraseid võimeid eri komplektina või käsitlema neid ühtsena.

Teema valik on tulenenud autori huvist kõnealuse valdkonna vastu. Kuna tegemist on Eestiski aktuaalse teemaga, siis püütakse töös kõrvutada ja välja tuua probleemiasetus kohalikust kontekstist lähtuvalt.

Töö esimene peatükk hõlmab probleemipüstitust ja selgitab, miks käesoleva töö autor peab vajalikuks antud teemat üldse käsitleda.

Teine peatükk annab ülevaate feminismist ja naisliikumisest ajaloolises perspektiivis, kuna just seeläbi saab paremini mõista praeguseid soolise võrdõiguslikkusega seonduvaid probleeme. Kolmandas peatükis on käsitletud interdistsiplinaarset uurimisvaldkonda ehk soouuringuid, kuivõrd aina enam pööratakse tähelepanu soole

¹ Inglise *capabilities approach* on tõlgitud ka kui „suutlikkusepõhine lähenemine”. Käesoleva töö autor kasutab tõlget „võimepõhine lähenemine”. Nussbaum on võimepõhist lähenemist rakendanud veel naiste olukorra analüüsimisel patriarhaalsetes ühiskondades.

² Feminismis tähendab essentsialism arusaama, et naistel on oma olemuslik loomus ning nende erinevused meestest ei ole tingitud mitmesugustest aktsidentsetest ja sattumuslikest tunnustest, mida põhjustab ühiskond (Blackburn 2002: 118).

(*gender*) kui sellisele: kuidas sugu on seotud sotsiaalse klassi, kultuuritausta ja paljude teiste inimese identiteedi aspektidega.

Neljas, mahukam peatükk, keskendub põhiosas kaasaegse filosoofi Martha Nussbaumi (1992, 1999a, 2000, 2006) käsitlusele sellest, milline teooria aitaks lahendada sotsiaalse õigluse küsimusi, tutvustades tema võimepõhist lähenemist, võime(kuse) ehk *capability*³ ideed ja inimese keskseid funktsionaalseid võimeid, mida Nussbaum nimetab ühtlasi hea elu minimaalkontseptsiooniks.

Viiendas, viimases peatükis, on käsitletud feminismi kui aktuaalset teemat Eesti kontekstis. Teema aktuaalsus oligi üks põhjustest, miks on valitud just see teema, lisaks veel asjaolu, et Eestis ei ole siiani suudetud neid probleeme edukalt lahendada.

³ Ingl k *capability* on tõlgitud ka kui „suutlikkus“. Käesoleva töö autor kasutab tõlget „võime“, „võimekus“ või „võimelisus“.

1. PROBLEEMIPÜSTITUS

Soolise võrdõiguslikkuse üle arutletakse Eestis viimasel ajal palju ning leitakse, et Eesti naine suudab ja oskab ennast kehtestada nii kodus kui ka väljaspool kodu, teha karjääri, kaasa rääkida ühiskondlikes küsimustes ning osaleda aktiivselt sotsiaalses ja poliitilises elus. Samas nenditakse, et ühiskonnas laiemalt valitseb soorollidest rääkides iganenud ja vanadesse mõttemallidesse kinni jäänud retoorika, ja need, kes naiste õiguste eest seisavad, on eeskätt „paadunud feministid“.

Sellest võib järeldada, et feminismiga seonduvad teemad jäävad paljudele inimestele kokkuvõttes arusaamatuks ja neil tekib igati õigustatud küsimus, et mida feministid tegelikult tahavad. Teravad teemapüstitused ja tulised arutlused paljude erinevate probleemide üle tekitavad pigem segadust, kui aitavad lahendusteni jõuda. Tavapäraselt nähakse feministi kui androgüünist naisõiguslast, kes püüab meessugu igal võimalikul viisil halvustada: feminism oleks kui mäss patriarhaalse ühiskonna vastu ja selle eesmärk on mehi alistada.

1960ndatest alates on tõusnud feminismi põhieemärgi ehk naiste poliitilise emantsipatsiooni kõrvale veel teisigi olulisi teemavaldkondi (näiteks kvoodidebatt on seotud poliitilise esindatuse küsimusega). Tänapäeval ei ole naised enam rahul seniste, ühiskondlikult pealesurutud ootustega traditsioonilisele naiselikkusele. Naisliikumine ei lepi seesuguse suhtumisega ning püüab jõuliselt selgitada, et naise roll ühiskonnas ei keskendu vaid kodule, mehele ja lastele ja ei ole looduslikult tingitud, nagu seda kiputakse tendentslikult arvama, vaid kultuuriline konstruktsioon, mille mehed on naistele omistanud ja mis annab meestele eeliseisundi ning põhjendamatu üleoleku.

Kuigi ühiskonna areng kõrgtehnoloogias ja paljudes teistes valdkondades on viimasel sajandil olnud erakordselt kiire, on ühiskonnal ikka veel raske omaks võtta uusi mõttesuundi sotsiaalvaldkonnas. Sageli ei suudeta lahti murda vanadest, iganenud mõttemallidest ning jäädakse arusaama juurde, et naine on seotud eelkõige koduga ja tema tööalane eneseteostus on pigem hobi, mis ei vääri mehega võrdset palka ega tunnustamist. Sotsiaalministeeriumi poolt tellitud projekti *Soolise palgalõhe uuring* Eestis tulemused näitasid, et palgaandmete põhjal on aastatel 2000–2008 palgalõhe kasvanud 24 protsendilt 31 protsendile. See näitab, et meeste ja naiste palgaerinevus on

möödunud kümnendi jooksul oluliselt kasvanud, ning on viimaste andmete kohaselt, mis pärinevad aastast 2007, Euroopa Liidu kõrgeim (Soolise palgalõhe uuring 2010). Samas leidub suhteliselt palju neid naisi, kes on tõestanud seda, et nad suudavad kodu ja pere kõrvalt teha head karjääri nii tööl kui ka poliitikas ja võtta asjatundlikult sõna seoses ühiskonna valupunktidega. Ometigi suhtutakse nendesse naistesse pigem võõristavalt kui tunnustavalt.

Käesolevas töös püüangi rohkem avada teema konteksti ja ajaloolist arengulugu, et selgitada ja põhjalikumalt käsitleda, mis on feminism, naisliikumine ja soouuringud, kuidas on need seotud soolise võrdõiguslikkuse ja sotsiaalse õiglusega. Kuna teema on ühtlasi Eesti ühiskonnas väga aktuaalne, siis soovin bakalaureusetöös leida vastuseid mind huvitavatele järgmistele küsimustele: kuidas Ameerika Ühendriikides ja Inglismaal alguse saanud feminismitraditsioon sobitub ja leiab omaksvõttu Eesti ühiskonna praegustes mõttemallides ja millist vastukaja need küsimused tekitavad. Lisaks vaatlen liberalistlikke väärtusi eelkõige naiste võrdõiguslikkuse ja sotsiaalse õigluse vaatenurgast. Kuivõrd demokraatlik riik peaks tagama, et kõigi õigused on võrdselt kaitstud, siis vaatlen, kas Eestis on need tagatud või mitte. Lähtun oma töös põhiliselt Martha Nussbaumi arusaamast, mis on sotsiaalne õiglus inimkäsituse võtmes.

Kaheks mõjukaimaks feminismi ideoloogiliseks vooluks võiks pidada liberaal- ja radikaalfeminismi, kuid tänapäeval on esile tõusnud veel postmodernistlikud mõttesuunad. Radikaalfeministid keskenduvad ennekõike patriarhaalse domineerimise ning dualistliku maailmapildi, maskuliinsus *versus* femiinsus, ja soolise korra vaidlustamisele (Aavik 2010: 7). Liberaalfeminismi esindajad aktsepteerivad liberalistlikke väärtusi ja tõekspidamisi nagu inimväärikus, võrdsus ja autonoomia. Nad märgivad, et naised on ajalooliselt liberalistlikust raamistikust kõrvale jäetud ja seetõttu ei ole neil tänapäevalgi võrreldes meestega ühiskonnas realselt võrdseid võimalusi. Samas ei vaidlusta liberaalfeministlik suund liberalismi alustõdesid ja eeldusi, vaid soovib neid laiendada ka naistele. Liberaalne feminism näeb oma ülesandena selliste muudatuste tegemist seadustes, mis tagaksid sugude võrdõiguslikkuse ja soodustaksid naiste vabadust teha valikuid huvide ja kalduvuste, mitte soo järgi (Pilvre 2011: 166).

Meritam, feminism ja sotsiaalne õiglus

Käesolevas töös käsitletakse enam feminismi liberaalset suunda, sest antud lähenemine ühtib kõige rohkem autori maailmavaatega, samuti võib seda pidada üheks levinumaks ja ehk kõige lihtsamini teostatavaks käsitluseks.

2. FEMINISM JA NAISLIKUMINE

Mida feminism endast kujutab? Sõna *femina* tähendab ladina keeles naist. Feminism on lähenemisviis ühiskonnaelule, filosoofiale ja eetikale, mis püüab muuta neid tendentse, mis on viinud naiste allutamisele või naiste kogemuse alavääristamisele (Blackburn 2002: 125, 420). Suur osa feministlikust mõtlemisest püüab sotsiaalsete soo erinevuste kaudu esile tuua võimu varjatud ebasümmeetriat ning soovib luua ühiskonda, mis kaotaks sotsiaalsete sugude erinevuse.

Feministliku ideoloogia järgi on naised meeste süstemaatilise rõhumise objektiks, kuid vaatamata kahe sugupoole erinevustele ei tohiks naisi ebaõiglaselt kohelda ega diskrimineerida. Feministide eesmärgiks on sugudevahelise ebavõrdsuse kaotamine ning naistele ja meestele võrdsete võimaluste ja õiguste saavutamine, sest demokraatlikus ühiskonnas on kõik inimesed fundamentaalselt võrdsed. Paraku tekivad poliitilisel tasandil probleemid siis, kui hakatakse arutlema meeste ja naiste võrdsuse üle, sest sel juhul tuleb arvesse võtta naise ja mehe olemuslik erinevus (essentsialistlik lähenemisviis). See tõstatab küsimuse, mis peaks olema poliitilisel tasandil kehtiva võrdsuspriintiibi aluseks? Kas võrdsuse nõudmine võib omakorda tekitada ebaõiglase olukorra, sest eiratud on sugude erinevusi? Kui tuua näiteks võrdsus lähtuvalt seadusest, siis absoluutne võrdsus ei luba teha erisusi soo pinnal, sel juhul naise sünnituspuhkus kui ühe soo ebavõrdne kohtlemine oleks ebaõiglane (Simm 2011: 72-73). Kuna loodus on andnud naistele võime sünnitada, siis tundub igati loomulik, et naistele võimaldatakse seadusega ettenähtud õigus sünnituspuhkusele. Samas – võrdsus poliitilise terminina ei tähenda samaväärsust identsuse mõttes, sest võrdsuse vastand on ebavõrdsus, mitte erinevus. Võrdsuse kui poliitilise mõiste eelduseks ongi erinevuste olemasolu. Poliitiline võrdsus tähendab seega, et erinevused (sugu, rass, kultuuritaust jne) eksisteerivad, aga on konkreetses valdkonnas kuulutatud ebaoluliseks (Simm 2011: 72).

Feministlik teooria käsitleb ja eristab nais- ja meessugu veel kahest teisest aspektist lähtuvalt: esiteks indiviidi tasandil avalduv bioloogiline sugu (ingl k *sex*); ja teiseks sotsiaalne sugu (ingl k *gender*), mis avaldub suhtes ühiskonnaga. Feministlik ideoloogia on mitmevormiline, erinevate idoloogiatega eesmärgid ja arusaamad ühtivad suurel määral, kuid siiski seisnevad nende peamised erinevused just arusaamades, kuidas

ja milliste vahenditega neid eesmärke saavutada. Feministliku liikumise võib põhimõtteliselt jagada kaheks: radikaalseks suunaks ja tasakaalukaks suunaks (naisliikumiseks). Teise laine feminismi jõudmisel ülikoolidesse oli oluline roll Simone de Beauvoir'i tööil ning 1960ndatel alguse saanud demokraatlikel liikumistel, sh naisliikumisel. Naisliikumine andis tõuke naisuurimuste tekkele ja esiletõusule eri teadusharudes.

Järgmises peatükis ongi antud lühike ülevaade feminismi ja naisliikumise ajaloost ja kontekstist.

2.1. Ajalooline ülevaade

Feministliku teooria juured ulatuvad 19. sajandi klassikalisse liberalismi, kasvades välja valgustusajastu mõttest ning keskendudes kõigi inimeste loomulikele õigustele ja vabadustele (Põldsaar, Kivimaa 2009: 800). Ameerika iseseisvumisperioodil ning Prantsuse revolutsiooni päevil, kui deklareeriti et kõik inimesed on võrdsed, kerkis esile küsimus, kas ka naine on inimene.

Esimene laine (*first-wave feminism*), n-ö liberaal- ehk võrdsusfeminism, mille tuntuimateks esindajateks on Mary Wollstonecraft (1759–1797), John Stuart Mill (1806–1873) ja Harriet Taylor (1807–1858), keskendus naiste kodanikuõigustele – õigusele haridusele, avalikule ja majandustegevusele. Mill ja teised tuntud mõjukad mõtlejad-liberaalfeministid peavad naisi ja mehi intellektuaalselt ning ühtlasi ka moraalselt võrdseteks. Erinevuste põhjuseks peetakse siin just erinevat ligipääsu nii haridusele kui ka muid sotsialiseerumisest tulenevaid faktoreid (Põldsaar, Kivimaa 2009: 800).

Tänapäeval on võrdsusfeminism (kui silmas pidada Lääne ühiskonda ja jätta kõrvale “kolmas maailm”) pigem teemaks ajalootunnis kui aktuaalne poliitiline platvorm. Naistel on hääleõigus ja õigus haridusele olnud sajandi vältel. Esimesena said naised valimisõiguse Uus-Meremaal 1893. aastal, naaberriigis Soomes 1906. ning Eestis 1920. aastal, mil Eesti kuulutas välja iseseisvuse (Piltre 2002: 160). Samas on just liberaalfeminism, vaatamata postmodernistliku filosoofia võidukäigule, üks kõige paremini tuntud feminismivorm, mis on enim kaasatud poliitilisse praktikasse ja mis

jätkuvalt vormib inimeste arusaama feministlikust filosoofiast (Põldsaar, Kivimaa 2009: 801).

Liberaalfeminismi pooldajateks võime pidada selliseid filosoofe nagu Simone de Beauvoir ja Martha Craven Nussbaum, kelle käsitlused feminismist, soost ja sotsiaalsest õiglusest võtab autor oma töös edaspidigi arutluse alla.

Kui liberaalfeminism tegeles alguses enim naiste poliitiliste ja majanduslike õigustega, siis eelmise sajandi 60ndatel tõusis esile liikumise uus suund – teise laine feminism (*second-wave feminism*) ehk erinevusfeminism, mille peamiseks eesmärgiks oli nõuda õigust naiste seksuaalsele ja vaimsele enesemääratlusele ning teha selle nimel selgitustööd.

Ühenduseks esimese ja teise laine vahel võime pidada kuulsat Prantsuse filosoofi Simone de Beauvoir'i (1908–1986), kes keskendus naiste probleemidele pigem ajaloolis-filosoofilisest aspektist ja rõhutas järgmist – sood on võrdsed vaatamata oma erinevustele. Ta sai kuulsaks klassikalise uurimusega naiste rõhumisest. Selleks oli *Teine sugupool* (*Le Deuxième sexe*, 1949), mis on üks esimesi mõjukaid feministlikke filosoofilisi teoseid, kus autor kirjutab eristusest bioloogilise soo ja sotsiaalselt tingitud sookategoriate vahel (Blackburn 2002: 54). Nimetatud teosest pärinevad ka tema kuulsad sõnad: "Naiseks ei sünnita, vaid saadakse". Beauvoir (1997: 149) ise lisab:

Naisel pole tegelikult kunagi üheski sfääris olnud mingit võimalust. Just sellepärast nõuavad väga paljud naised tänapäeval uut staatust; ja ... nende nõudmine ei seisne mitte selles, et tuleb ülistada nende naiselikkust ... nad soovivad, et neile antaks lõpuks need abstraktsed õigused ja konkreetsed võimalused, mille koosmõjuta on vabadus ainult narrimine.

Tema feministliku teooria üks peateoseid, juba nimetatud *Teine sugupool*, on olnud suunanäitajaks, heaks näiteks selle kohta, mida me tänasel päeval mõistame soouuringute interdistsiplinaarsuse all (Hinrikus, Simm 2009: 809).

Beauvoir'lt pärineb eristus bioloogilise soo (*sex*) ja soorolli ehk sotsiaalse soo (*gender*) vahel. Ta väidab, et naiselikkus on tavatähenduses puhas sotsiaalne ja kultuuriline konstruktsioon, mitte bioloogiline tingitus. Oluline on siinkohal mainida, et Beauvoir, erinevalt Nussbaumist (keda on põhjalikumalt käsitletud neljandas peatükis), kritiseerib filosoofilise mõtlemise universalistlikkust, mille järgi üldinimlikena esitatud

ideede ja teooriate taga on ajalooliselt mehelik subjekt ning mehekesksed huvid ja väärtused (Hinrikus, Simm 2009: 807).

Kui liberaalfeminismi eesmärgiks oli küsimus, kuidas anda naisele mehega võrdseid õigusi, siis vastandina erinevusfeminism ehk essentsialistlik feminism keskendub enam naise “teiseks” olemise positiivsele tähendusele: annab naisele põhjuse ja võimaluse kritiseerida käibivat kultuuripraktikat, milleks on valdavalt “valge lääne mehe” normid ja väärtused (Hinrikus, Simm 2009: 809).

Erinevusfeminismil on veel üks oluline tunnus: väidetavalt on olemas vaid naistele omane ühtne mõtlemine, mis erineb oluliselt mehelikust, seni üldinimlikuks peetavast mõtlemisest ja väärtustamisest. Essentsialistlik feminism kõrvutab nendega paralleelselt ning võrdväärsetl naiselikud arusaamad. Selle suuna iseloomulikuks esindajaks võib pidada veel psühholoogi Carol Cilligani (1982), kes oma teoses *Teisel häälel: psühholoogia ja naise areng* ütleb, et naiselik vaatenurk eetikale keskendub pigem hoolitsusele ning vastandub seega mehelikule, abstraktsele õiglusele keskenduvale eetikale (Wolff 2005: 228). Abstraktse erapooletuse asemel panevad nad rõhku kogukonnale, hoolitsusele ning sidemetele konkreetsete indiviididega (Blackburn 2002: 125).

Angloameerika teise laine feminism tõusis esile Lääne ühiskonnas (Ameerikas, Euroopas) 1960ndate lõpus ja seda just akadeemilistes ringkondades. Üldine meelsus tollaegsete Lääne üliõpilaste seas oli valdavalt vasakpoolne, marksistlik, mistõttu erinevusfeministid nägid meestes rõhujate klassi.

Kolmanda laine feminismi (*third-wave feminism*) ehk postfeminismi tähendust võiks pidada mõneski vaidlusaluseks, sest see justkui viitaks feminismi ajajärgu lõppemisele. Tegelikult on postfeminism suunatud feminismi teise laine tegevuse kriitikale. Nende küsimusepüstitused ja meetodid, mille kaudu vastusteni jõutakse, erinevad liberalistlikest, samade mõistetega opereerivast praktikast. Küsimustele vabaduste, õiguste, õigluse kohta vastavad feministid, et need väärtused, mida ollakse harjunud pidama universaalseteks, on tegelikult keskklassi kuuluva valge lääne mehe väärtused ja naiselikud arusaamad ei pruugi nendega üksüheselt kattuda. Seega on kolmanda laine feministid seisukohal, et kuna kapitalistlik ühiskonnakorraldus ja

üldkehtivad väärtused on mehekesksed ega pruugi naistele sobida, siis üsnagi tõenäoliselt ei sobi ka kogu inimkonnale tervikuna. Nii kujunesid välja uued suunad ja seda just võrdõiguslikkuse mõistega seoses. Kui varem rääkis feminism n-ö “naise lugu” *versus* “mehe lugu”, siis kolmas laine hakkas rääkima “kõigi lugu”, ja see tähendas ühtlasi üleminekut naisuurimustelt soouuringutele.

Postmodernistliku suuna mõtlejad, kelle üheks silmapaistvaimaks esindajaks on Judith Butler, väidavad, et pole olemas ühtset muutumatut identiteeti – on vaid keelelis-kehaliste väljenduste ja esituste kogum. Antud väitega kritiseerib Butler (1990) feministlikus teoorias omal ajal erakordselt olulist eristust sotsiaalse soo (*gender*) ja bioloogilise soo (*sex*) vahel, näitamaks, et sooline identiteet luuakse sotsialiseerumise käigus ning et see ei sõltu sünnipäraselt kaasa antud ja kehaliselt tingitud “olemusest” (Põldsaar, Kivimaa 2009: 804). Vaatamata sellele, et postmodernistlik feminism on viimaste kümnendite mõjukamaid filosoofilisi suundumusi, on seda väga palju ka kritiseeritud – “postmodernism dekonstrueerib ühtse naisekategooria ja eitab universaalse rõhumisteooria võimalikkust, see ei lase formuleerida naiste rõhumise kriitikat ega välja kujundada emantsipeerivat poliitilist tegevust, põhinegu see siis võrdsusel või erinevusel” (Põldsaar, Kivimaa 2009: 804).

Ka Martha Nussbaum on artiklis *The Professor of Parody* (1999b) teravalt kritiseerinud just Judith Butlerit ja 90ndate feminismi tervikuna, mis Butleri üleskutsel keskendus võitlusele naise sümboolse kujutamise eesõiguste pärast ja „suguliste segaduste“ (*gender trouble*) tekitamisele. Tema arvates näivad uut, sümboolset tüüpi feministid uskuvat, et feministlik poliitika tähendab sõnade väljaütlemist mingil erilisel, kummutaval viisil ja seda akadeemiliste publikatsioonide avaras vaimupimeduses ja abstraktsuses. Väidetavalt ongi need sümboolsed žestid poliitilise vastupanu vormiks ning ei olegi vaja sekkuda seadusloomesse ja reaalsesse poliitilistesse liikumistesse. Just sellise sotsiaalse vastutuse ja kohusetunde puudumist heidabki ette Nussbaum (1999b) üheksakümnendate Butleri-hullusele.

Jättes kõrvale kriitika postmodernistliku feminismi aadressil, võib siiski julgelt tõdeda, et selle suuna esindajad-mõtlejad on pakkunud välja mitmeid uusi lähtekohti –

nad on juhtinud tähelepanu võimuhete kompleksusele; mitmekesistanud arusaamu soolisusest ning seksuaalsusest. See on feministliku liikumise üks tahkudest eesmärgiga paremini mõista ühiskonna, kultuuri ja inimeste soolisustatud olemisvorme ja erinevusi aktsepteeriva maailma loomisel (Põldsaar, Kivimaa 2009: 804).

2.2. Feminismi perspektiiv

Feministlik liikumine on oma olemuselt sotsiaal-poliitiline – kõiki, ka erineva rõhuasetusega feministlikke suundumusi, läbib märgatava joonena küsimus naiste staatusest ühiskonnas ning nende teooriate keskseks probleemiks on soohierarhia.

Siinkohal võib välja tuua kaks aspekti: seadusandlus ja hoiakud. Lääneriikides ja teistes demokraatlikes riikides on võrdõiguslikkus olnud seadustega tagatud juba mitu aastakümnet, kuid omal ajal nõudis selle saavutamine tõsist poliitilist võitlust, mis võideti suures osas just tänu feministlikule liikumisele. Kindlasti on võimalik olemasolevaid seadusandlusi parandada, täiendada, reguleerida, kuid need pole käesoleva töö teemaks ning absoluutset sugupoolte vahelist võrdõiguslikkust on keeruline kehtestada.

Seega tuleks küsida, kas feministlik liikumine lääneriikides on ennast sellisel kujul ammendanud? Kas feminismist rääkides on alati võimalik toetuda soolise võrdõiguslikkuse küsimusele? Kuidas saab põhjendada olukorda, kus tööandja peab palkama naissoost töötaja ainult seetõttu, et soovib vältida diskrimineerimist või isegi süüdistusi seksismis.

Teise probleemina saab tõstatada hoiakuid. Paljud naised on kogunud meestepoolset alandavat suhtumist ja väljakujunenud hoiakud, mis seisnevad teise sugupoole alavääristamises või isegi ahistamises nii töö- kui ka peresuhetes. Samas võivad naised ise olla selliste käitumismallide, hoiakute suhtes ükskõiksed või isegi neid õigustada. Väljakujunenud hoiakuid ei saa muuta pelgalt käskude, keeldude või lühikese ajaga. See on pikaajaline ja pidev protsess, mille kujunemine, kujundamine algab juba lapsepõlves ühes hea kasvatuse, hariduse omandamisega ja õigete väärtushinnangutega.

Feministid on püüdnud hoiakute muutmise nimel teha palju: sõna on võetud meedias, moodustatud on erinevaid organisatsioone, ühinguid naiste abistamiseks ja teadlikkuse tõstmiseks. Ka autori arvates oleksid need tegevused, millele n-ö lääne feministid peaksid edaspidi rohkem keskenduma ja panustama. Tundub, et just hoiakute-küsimus on see valdkond, kus saab ja on võimalik palju ära teha ning tendentslikke arusaamu, isegi mõnes mõttes väärastunud mõttemalle murda. Näiteks Eesti ühiskonnas võiks julgemalt diskuteerida selle üle, kuidas iganenud traditsioonilised soorollid sobivad tänapäeva, haarates jõudsamalt kaasa sotsiaal- ja massimeedia ning hariduspoliitika. Ühtlasi tuleks soolise võrdõiguslikkuse vajalikkuses veendunud mehed, arvamusiidrid, meespoliitikud ja meediategelased kaasata teavitusprotsessidesse ja selleteemalistesse debattidesse.

Tänapäevases Eestis ei saa me veel väita, et naiste ja meeste võrdõiguslikkust peetakse üldtunnustatud üldiseks hüveks ja tuntakse selle edendamise meetmeid (Raitviir 2011: 162). Samuti saavad võrdõiguslikkuse küsimuses olla suureks abiks ja toeks feministlikust liikumisest väljakasvanud soouuringud, milles uurijad tegelevad samade teemadega akadeemiliselt.

Feminism on läbi teinud mitmeid ajajärke, selle mõtteviisi aluseks on olnud erinevad teooriad, voolud, suunad, mis on näidanud, kuidas eesmärke saavutada. Samas tundub, et feministlikud mõtteviisid ei ole loodetud muutusi saavutanud – kas süüdi ongi erinevate teooriate paljusus või nende tõlgendamise küsimus? Ajaga muutuvad inimesed, ühiskond, maailm on globaliseerunud ning ühes sellega paljuski muutunud hoiakud ja perspektiivid. Feministlik perspektiiv vajab uusi probleemilahendusi, millest omakorda sõltuvad feministliku teooria arengusuunad tulevikus. Kindlasti tuleb vaadata sugupoolte vahelisi erinevusi (soorolle) vähem kategoriseerivalt. Liiga piiratud teooria pigem tekitab vastasseisu kui püüab seda vaadet edasi anda.

Eelmainitud muutusi on nimetatud eeskätt seoses lääne- ja demokraatlike riikidega. Kolmanda maailma käsitlemine seonduvalt antud temaga väärriks eraldi ja mahukamat tööd, sest see toob kaasa täiesti uue lähenemise, lähtudes paljuski hoopis teistsugusest kultuuriruumist, religioonist, ajaloost jne.

Eesmärgipärane tegevus saab olema pikaajaline, sest isegi kui seadusandlus on korrektne, ei saa aastasadade vältel juurdunud hoiakuid nii lihtsalt muuta. Miks mitte nimetada seda uueks valgustusajastuks. Isegi kui osad feministid on soovinud mehi ja naisi võimalikult sarnasteks muuta, pole see antropoloogiliselt kuidagi võimalik. Mehed ja naised on bioloogiliselt erinevad, kuid küsimus ei olegi bioloogilises soos, vaid eelkõige sotsiaalses soos, kui me räägime võrdväärsusest, soolisest võrdõiguslikkusest või sotsiaalsest õiglusest.

Nii nagu mees ja naine on erinevad, on nad ka täiesti võrdväärsed ning bioloogiline erinevus ei tohi saada põhjuseks, miks üht sugupoolt alavääristatakse. Sellest tulenevalt olen põhjalikumalt tutvustanud soouuringute teemat, mis nüüdseks on teinud läbi nimevahetuse, st enam ei räägita mitte naisuuringutest või isegi feministlikest uuringutest, vaid just soouuringutest (sugupooleuuringutest).⁴ Järgmises peatükis võtangi teema käsitlemisel aluseks raamatu *Sissejuhatas soouuringutesse* (2011).

⁴ Eesti keeles on terminina kasutusel nii „soouuringud” kui ka „sugupooleuuringud”.

3. SOOUURINGUD

Lääne ühiskonna feministlik liikumine – see enamus, kes ei vastandu meessooga ja nimetab ennast naisliikumiseks, on oma arengus jõudnud järgmisesse etappi, kus naisuuringute asemel räägitakse juba soouuringutest. Need uurijad defineerivad soolist võrdõiguslikkust kui "ühiskonna seisundit, kus naistel ja meestele on võrdsed õigused, kohustused, võimalused ja vastutus nii ühiskonnaelu kõigis valdkondades kui ka pereelus osalemisel" (Sotsiaalministeerium 2004: 68).

Soouuringud on uus, kuid viimastel aastakümnetel tormilise arengu läbi teinud interdistsiplinaarne uurimisvaldkond. Tänapäeval on soouuringute perspektiiv haaranud mitte ainult meeste ja erinevate seksuaalsete eelistuste küsimused, vaid ka küsimärgistanud süvitsi terve ühiskonna soolised alustalad. Üha rohkem tähelepanu pööratakse sellele, kuidas sugu on seotud sotsiaalse klassi, rassi, kultuuritausta, vanuse ja teiste inimese identiteedi aspektidega (Marling 2011: 7).

Ka soouuringute keskseks mõisteks on sugu, mis eristab bioloogilist ja sotsiaalset sugu nii, nagu tegi seda omal ajal eelmainitud Prantsuse filosoof Simone de Beauvoir. Tema kuulus väide kõlas järgmiselt: "naiseks ei sünnita, vaid saadakse", millega ta pidas silmas seda, et inimene küll sünnib bioloogilise naisena, kuid omandab naiselikuks peetavad normid ja käitumised sotsialiseerumise käigus. Sellest omakorda järeldub, et need naiselikuks peetavad normid võivad olla kultuuriti erinevad, muutuvad ja muudetavad (Marling 2011: 8).

1990ndatel mõisteti, et seni terviklikuks peetud bioloogiline sugu on sama tugev kultuuriline konstruktsioon, nagu seda on sotsiaalne sugu. Kuna bioloogia ei eksisteeri väljaspool kultuuri, siis seetõttu mõjutavad kultuurinormid seda, kuidas me bioloogiat mõistame (Marling 2011: 9). Inimkond koosneb soolistest olenditest, meestest ja naistest, ja soosuhted on üks ühiskonna alustalad. Ühiskonna ja normide muutumisega muutuvad ka soonormid, aga need ei toimu kindlasti mitte üleöö (Marling 2011: 10).

Paraku sunnivad kultuuritraditsioonid meid endiselt rääkima soost binaarselt, eriti neis riikides, kus avalikku debatti sooküsimuste üle välditakse või lausa naeruvääristatakse, paraku tehakse sama ka Eestis, kus ollakse endiselt kinni jäikades soorollides ja stereotüüpides, kuigi muutuva maailma väärtused on neisse lisanud

teatavaid vastuolusid (nt meie soolise võrdõiguslikkuse uuringud näitavad, et kuigi tüdrukute kasvatamisel peetakse endiselt oluliseks välimuse eest hoolitsemist ja söögitegemise oskust, eeldatakse lisaks ka seda, et neist saavad meestega võrreldavad pere ülalpidajad (Marling 2011: 11).

On erinevaid käsitlusi, mis analüüsivad soo ja ühiskonna suhteid: liberaalsest poliitilisest filosoofiast kantud teooriad andsid naistele ja meestele ühiskonnas võrdsed õigused (juba eelpool mainitud liberaalfeminismi tuntumad esindajad Mary Wollstonecraft, Simone de Beauvoir); neile vastanduvad erinevusfeministid, kes nõudsid naise eripärade suuremat väärtustamist. Postmodernistlik filosoofia ja samamoodi ka Ameerika filosoof Judith Butler oma kuulsas teoses *Gender Trouble* (1990) juhivad tähelepanu asjaolule, et sugu pole midagi staatilist, omadus, mis meil on, vaid hoopis see, mida me teeme, meie igapäevane käitumine kujundab arusaama meist kui mingi naiselikkuse või mehelikkuse kandjatest.

Soolise võrdõiguslikkuse teema on olnud kõne all viimase poole sajandi jooksul ja seda mitte ainult Lääne ühiskonnas, vaid leidnud kõlapinda ja käsitlemist veel n-ö kolmandas maailmas. On selge, et muutustele ja muudatustele aitab kaasa globaliseerumine ja maailma avatus, mistõttu kasvab ka üldine teadlikkus, sealhulgas arusaam, et nii naise kui ka mehe soo huvide arvesse võtmine on ühiskonna heaolu, terviklikkuse seisukohalt paratamatu. Soouuringud on arenenud ühes soolist võrdõiguslikkust taotlevate ühiskondlike liikumiste ja poliitikatega, mil see arenev distsipliin toetas avalikku poliitikat. Samas on edasine areng toonud kaasa teatud pingeid ja tugevat kriitikat. Näiteks feministlikud mõtlejad juhivad tähelepanu sellele, et soouuringud on väga apoliitilised ning seda ajal, mil paljudes maailmaosades – sealhulgas jõukates lääneriikides – on soolise võrdõiguslikkuse probleemid kõike muud kui lahendatud (Marling 2011: 13). Seda võib välja tuua ka Eesti kohta.

Eesti kontekstis on soouuringud väga noor uurimisvaldkond, mis arenes jõudsalt 1990. aastatel iseseisvumise järel. 2000. alguses ilmus trükist esimene nais- ja meesuuringute ajakiri *Ariadne Lõng*, mis on ühtlasi akadeemiliseks foorumiks, kus eesti teadlased ja soouurijad avaldavad oma uurimusi. Eesti keeles avaldatud artiklid on aidanud kaasa soouurimusliku sõnavara tekkimisele. Ajakiri on suutnud tänaseni säilitada

oma interdistsiplinaarsuse ja hea taseme, olles üks edukamaid soouurimuslikke projekte Eestis (Marling 2011: 15).

Raamatu *Sissejuhatus soouuringutesse* Kadri Simmi arikkel *Soouurimus ja filosoofia* (Simm 2011: 57–79) keskendub soouurimuslikule perspektiivile eelkõige eetikas ja poliitilises filosoofias, sest feminism ja soouuringud on väärtushinnanguid kandvad distsipliinid, poliit- ja moraalifilosoofia valdkonnad, kus sooküsimuse püstitamine on olnud enesestmõistetav. Põhiliseks soouurijate ja feministide etteheiteks traditsioonilisele lääne filosoofiale on universalismi ja kõiketeadmise taotlus (Simm 2011: 58).

Soouurimuslik perspektiiv leiab eest suuri puudusi: üks soouurimuse põhiprintsiip ütleb, et kontekstivabadus ei ole võimalik – ei saa jätta kõrvale neid väärtushinnanguid ja seisukohti, mis on meile lapsepõlvest, kodust, koolist kaasa antud. Me ei ole oma mõtlemisprotsessides *tabula rasa* ehk “valge leht”; arvesse peaksime võtma neid teadmisi, mis aitaksid lahendada reaalse elu kompleksseid probleeme, sest abstraktsed üldnormid võivad osutada ebaefektiivseks (Simm 2011: 58). Hea näitena võib esitada, kuidas Euroopa valged ülemklassi mehed on oma elukogemused ja sellest lähtuvad tõekspidamised määratlenud universaalseina, jättes kõrvale oma naiste, teiste klasside, rasside ning loomulikult teiste kultuuride esindajate hoopis teistsugused kogemused ja vaated (Simm 2011: 59).

Lääne moraalifilosoofias on teiste kesksete mõistete kõrval nagu autonoomia, ratsionaalsus ka enesekeskne indiviid, kelle eksistentsi oluliseks osaks on tema õigused. Avalikus ruumis nagu poliitika ja majandus valitsevad lepingulised, instrumentaalsed suhted, kus rõhutame kõigi võrdsust ning igapäevaseid õiguseid. Naiste tegevus on traditsiooniliselt piiratud kodu ja perega, kus suhted põhinevad vajadustel, vastastikuse suhtluse aluseks on empaatia ja vastutustunne, hoolitsus ning sellised mõisted nagu “võrdsus” ning “õigused” jäävad tagaplaanile (Simm 2011: 68).

Nimetatud tendentsidele meeste ja naiste moraalitunnetuses pööras ühena esimestest tähelepanu psühholoog Carol Gilligan (1982) kuulsust kogunud raamatus *In a Different Voice* (vt ka eespool ptk 2.1.), mis pani omakorda aluse paljudele järgnevatele debattidele. Oma uurimustes moraali ja õigluse üle leidis ta, et tüdrukutel ja naistel

(võrreldes poiste ja meestega) on moraal pigem interpersonaalne kui abstraktne: moraalne olemine oli seotud pigem headuse, empaatia ja vastutusega kui universaalsete normide järgimisega ning õigustega. Gilligan väitis, et naiste jaoks tuleneb moraal inimeste seostest, vastastikustest kohustustest, mida iseloomustab kontekstitundlikkus. Mehed aga näevad moraali enim abstraherituna üksikule, sõltumatule indiviidile ning tema õigustele suunatuna (Simm 2011: 69).

Feministliku eetika järgi on moraal rajatud dialoogile, kogukondlikkusele ja interpersonaalsusele, vastandudes autonoomiale. Samas, ega feminism ei vastanda autonoomiat seotusele ning suhetele; vastastikusus on eelduseks, et inimolendist saaks mõtlej, rääkiv ning suhtlev autonoomiat taotlej isik (Simm 2011: 70).

Kuigi feministlik traditsioon ründab universaalse tõe taotlust praktilises filosoofias, ei tähenda see veel automaatselt relativismi langemist. Relativism ei võimaldaks tunnista feminismi põhimõttelist vastuseisu domineerimisele (Jaggar 2000), olgu domineerijateks mõttetraditsioonid ning nende maskuliinsed esindajad või ka valged lääne keskklassi akadeemilised naised suhestatuna teistest rassidest ja kultuuridest pärit naistega (Simm 2011: 70).

4. MARTHA NUSSBAUMI KÄSITLUS: SUGU JA SOTSIAALNE ÕIGLUS

Nagu juba käesoleva töö sissejuhatuses on märgitud, võtan ma põhiliselt käsitluse alla Martha C. Nussbaumi ja tema teose *Sex and Social Justice* (1999a), kus ta kirjutab ja analüüsib sotsiaalse õigluse ning hea elu temaatikat. Paljude moraali- ja poliitikaküsimuste lahendamise aluseks on teadmine, mis on hea elu. Siinkohal on aga oluline leida vastus sellisele normatiivsele küsimusele nagu “Mis peaks olemas olema?” (Sutrop 2000: 1640). Eetika kaasneb, kui päevakorras on hea elu küsimus – mida on tarvis teha, et kõigil ühiskonna liikmetel oleks hea elada? Meil tuleb arutleda inimväärse elu üle, selle üle, millest ta koosneb, või selle üle, kuidas inimesed oma elu ja ühiskonda kõige paremini korraldada saavad, lähtudes võrdväärsusest ja austades seejuures üksteise erinevusi. Inimese hea elu kriteeriumid suures osas küll kattuvad, kuid detaile analüüsid leiame sealt ka suuri erinevusi.

Martha Nussbaum, toetudes India majandusteadlase Amartya Seni tööle võime(kuse) ideest⁵, on kirja pannud, täiustanud ja järjestanud need kümme hea elu kriteeriumit, mille abil saab hinnata seda, mil määral on hea elu võimalik kõigile ühiskonnaliikmetele, nimetades seda hea elu minimaalkontseptsiooniks. Need inimese keskse võime(kuse) kriteeriumid, indikaatorid võiksid olla meile abiks moraalsete õiguste tagamisel, et õiglane riik saaks kujundada õiglast ühiskonda. See, mida peetakse moraalselt õigeks ja sotsiaalselt õiglaseks, põhineb ikkagi ettekujutusel sellest, mis on inimeste jaoks hea elu (Sutrop 2000: 1649).

Nussbaum tahab teha kindlaks need eeldused, mis peavad olema, et inimestel oleks võimalik oma hea elu kontseptsioon valida. Tuleks leida vastus küsimusele: “Mida on inimesed võimelised tegema ja millised olema?” Sellele küsimusele kõikehõlmava vastuse leidmiseks ongi Nussbaum koostanud nimekirja alltoodud funktsioonidest ehk võimetest (*capabilities*), mida saab kasutada nii elukvaliteedi hindamiseks kui ka tegevuskava planeerimiseks (EAPN 2011). Nussbaumi sõnul tuleb sellesse loendisse suhtuda kui “taandamatusse paljususse”, mis tähendab, et ühegi komponendi vajadust ei

⁵ Võimekuse kui majandusliku heaolu hindamise ja võrdlemise kriteeriumi üle teoretiseerimist ja selle populariseerimist alustas 1980. aastatel majandusteadlane ja filosoof Amartya Sen.

saa rahuldada inimesele mõnda teist komponenti rohkem võimaldades. “Kõik elemendid on keskse tähtsusega ja kõik on erilise kvaliteediga” (Nussbaum 2000).

Seega ei hõlma hea elu üksnes head tervist ja kehalist rikkumatust, vaid ka ideid, loovust ja mängulisust, võimet väljendada emotsioone, hoida alal häid suhteid, nautida kuuluvustunnet ja osaleda iseenda elu konteksti vormimises (EAPN 2011).

Järgmises alapeatükis toon välja tema kümme tuntud inimese keskset võimet, mis peaksid olema tagatud kõikidele, et elada inimväärset ja head elu. Nussbaum kirjutab raamatu *Sex and Social Justice* (1999a) peatükis (mida on bakalaureusetöös kõige rohkem refereeritud) *Naised ja kultuuriuniversaalid*: paljud traditsioonid takistavad naiste tervist ja arengut; naisi peetakse vähem tähtsaks – neile ei anta isegi fundamentaalseid õigusi nagu õigus tööle ja poliitilisele osalusele. Mõnikord naised protestivad selle vastu, kuid sageli on hoiakud nii sügavalt omaks võetud, et naised ise kiidavad need heaks kui “õiged” ja “loomulikud”.

See probleem ei piirdu arengumaade ega Idaga, vaid eksisteerib paljudes lääneriikides praeguse ajani. Selles osas nõustun igati Nussbaumiga, sest ka Eesti ühiskonnas on märgata teatud negatiivset hoiakut.

Nussbaum toob välja veel arutamise raskuse: kui läänemaailmast väljaspoole jäävaid kultuure hakata naiste küsimuses kriitiliselt hindama, võidakse hakata süüdistama läänelike standardite pealesurumises, kolonialismis. Samas on inimestel keeruline mitte kritiseerida, kui nähakse midagi selgelt ebainimlikku, ning Nussbaum võtabki järgmise seisukoha: on universaalsed kohustused kaitsta inimese funktsioneerimist ja väärikust ja naiste väärikus on võrdne meeste omaga. Kui see tähendab rünnakut traditsioonidele, siis see pole probleemiks, sest traditsioonid, mis neid nähtusi ei austa, ongi väärad (Nussbaum 1999a: 30).

Järgmisena küsib Nussbaum, et mille alusel saab hinnata elukvaliteedi küsimust? Ta toob ühe näitena välja Rawlsi (1971, 1996) liberalismi mudeli, mis arvestab väikese hulga põhihüvede ja ressursside õiglast jaotust. See võimaldab kritiseerida olemasolevaid ebavõrdsusi (kritiseerib tugevalt seisukohta, et eelistused on lihtsalt antud, mitte ühiskonna poolt kujundatud). Nussbaumi arvates on Rawlsi käsitlusel üks puudus: tema “esimeste hüvede” (*primary goods*) nimekirjas on nii võime moodi asju (*capacity*), nagu

vabadus ja võimalus, kui ka pärisasju (*things*), eriti tulu ja jõukus. Ta mõõdab vaesust selle põhjal, kellel on neid asju vähem. Samas vajavad inimesed asju eri määral: näiteks lapseootel naine vajab rohkem kaloreid, laps vajab rohkem valku. Neil on ka eri võimed ressursside kasutamiseks, näiteks ratastoolis olev inimene vajab liikumiseks rohkem ressursse.

Üha enam kasutatakse nüüd “võimepõhist lähenemist” (*capabilities approach*), milles tuleb keskenduda sellisele küsimusele: “Mida rühma või riigi kodanikud tegelikult on võimelised tegema ja kes olema?” Siin küsitakse ressursside ja võimaluste jaotuse kohta: kuidas iga indiviid saab hakkama kõigi tähtsate funktsioonide osas. Selline lähenemine väidab erinevalt utilitarismist, et eelistused ei näita alati usaldusväärset asjade seisu; ja erinevalt liberalismist, et ressurss üksi pole väärtus, seda peab saama kasutada veel funktsioneerimiseks. Sellest tulenevalt saab traditsioone kriitiliselt vaagida.

“Võimepõhine lähenemine” tekitab aga kultuuriuniversalismi küsimuse, või nagu seda ka tihti halvustavalt on kutsutud, “essentsialismi” küsimuse: “Kuidas inimesed tegelikult funktsioneerivad”. Sellest tulenevalt Nussbaum (1999a: 34) keskendub paratamatult teatud võimetele ja elukomponentidele, mida peetakse keskseks, ja esitab küsimuse: “Mis funktsioonid on inimese juures olulised?” Järgmises alapeatükis ongi esitatud see vaieldav ja ühtlasi palju kritiseeritud mudel.

4.1. Nussbaumi inimese käsitus: kesksed inimvõimed

Nagu eespool viidatud, on Nussbaum seisukohal, et meil on universaalne ja moraalne kohustus kaitsta inimese funktsioneerimist ja tema väarikust ning naise väarikus on võrdne mehe väarikusega. Tema lähteküsimuseks on see, millised inimestele iseloomulikud tegevused on nii kesksed, et tunduvad määravat tõeliselt inimliku elu? Ehk mis funktsioonid on sellised, ilma milleta ei ole võimalik elu tõeliselt inimväärseks pidada (Nussbaum 1999a: 39).

Näiteks puudutab see küsimusi, mis seonduvad indiviidi pidevusega – inimesega võib toimuda suuri muutusi või võidakse kaotada rida võimeid, ilma et see ähvardaks inimese “tuuma”, kuid on ka selliseid, mis tähendavad tema elu lõppu. Millised

karakteristikud peavad seega kindlasti olema olemas, et pidada inimolendit täisvereliseks inimeseks – ja seda üle kultuuride? Nussbaum esitabki selle kohta oma heade funktsioonide nimekirja (mis on mõneti sarnane Rawlsi “esimaste hüvede” nimekirjaga), nimetades seda hea elu minimaalkontseptsiooniks.

Nõustun taas Nussbaumiga, et see võiks olla see “miski”, mida paljud erinevad traditsioonid saaksid tunnistada, hoolimata erinevatest hüvekontseptsioonidest, kultuuri- ja religioonitaustast. Kuna nimekiri on üldine, siis saab iga komponenti täpsustada olenevalt inimese soost, päritolust, usust, rassist jne. Nussbaum tahab piiritleda elu, kus on võimalik inimese õitseng ehk kreeka keeles *eudaimonia* (õnn, heaolu, edu), täiel määral inimesena eksisteerimine. Ta ei pea poliitika eesmärgiks lihtsalt ellujäämist ning arvab, et kõigil kodanikel peaksid olema alljärgnevad võimed, ükskõik mida muud nad ka omavad või mille poole püüdleavad (Nussbaum 1999a: 41).

Nussbaumi jaoks on inimloomus universaalne, mistõttu on võimalik tuua välja kõigile inimestele omased põhivajadused või funktsioonid, mis peavad olema rahuldatud, et saaks rääkida heast elust (Sutrop 2000: 1653). Nussbaum (1992: 214) ütleb: “Niipea, kui me oleme defineerinud inimelu tähtsamad funktsioonid, saame esitada küsimuse, mida ühiskondlikud ja poliitilised institutsioonid nende toimimiseks ette võtavad. Kas nad annavad inimestele seda, mida nad vajavad kõigil inimlikel viisidel toimimiseks. Ja kas nad annavad vaid miinimumi või teevad nad kodanikele võimalikuks funktsioneerida hästi” (Sutrop 2000: 1654).

Alljärgnevalt on esitatud Nussbaumi (1999a: 41) kuulus nimekiri inimese funktsioonidest ehk hea elu minimaalkontseptsioon (*Central Human Functional Capabilities*):⁶

1. Elu (*life*) – inimene peaks olema võimeline elama normaalse pikkusega inimelu oma loomuliku lõpuni; st ei sure enneaegselt.
2. Kehaline tervis (*bodily health and integrity*) – inimene on võime(line) omama head tervist, sh järglaste saamiseks vajalik ning adekvaatne toitumus ja eluase.

⁶ Märkus: Nussbaum tutvustab antud nimekirja pigem võimete kui funktsioneerimise nimekirjana, kuna poliitika eesmärgiks peab olema võime mitte funktsioneerimine.

3. Kehaline ehk füüsiline terviklikkus (*bodily integrity*) – inimesel on liikumisvabadus; vabadus füüsilistest rünnakutest, sh seksuaalsetest ja abieluvägivallast; võimalused seksuaalseks rahulduseks.
4. Meeled, kujutlus ja mõtlemine (*senses, imagination, thought*) – võimelisus kasutada meeli: võime kujutleda, mõtelda, arutleda, ja seda tõeliselt inimlikult, st sobivat haridust; võimet kasutada kujutlust ja mõtlemist eneseväljenduslike teoste loomiseks ka religiooni, muusikaliste jt sündmuste kaudu; võimet kasutada oma mõistust viisil, mis on kaitstud nii poliitilise kui ka kunstilise sõnavabadusega ja usuvabadusega; võime omada nauditavaid kogemusi, vältida asjatut valu.
5. Tunded (*emotions*) – võimelisus kiinduda asjadesse ja inimestesse iseendast väljaspool; võime armastada neid, kes meid armastavad; võime leinata, igatseda, tunda tänulikkust, õigustatud viha, mitte olla vaevatud hirmust või ärevusest. (Selliste võimete alahoidmiseks on vajalikud inimühenduse teatud vormid, mis on arengus otsustavad).
6. Praktiline aru (*practical reason*) – võime kujundada hüve mõistet, tegeleda kriitilise arutlemisega oma elu üle, sh süümevabadus.
7. Lähedussuhted (*affiliation*) ehk ühenduste ja koosluste moodustamine, sidemed teistega – (a) võime elada teiste jaoks ja nendega seotult, näidata üles hoolt teiste inimeste suhtes, osaleda sotsiaalsetes interaktsioonides; empaatiavõime, arusaamine teiste olukorrast; võime sõpruseks ja õigluseks (sh sõna- ja koosolekuvabadus, ühendustevabadus). (b) eneseaustuse ja mittealandamise sotsiaalse baasi omamine; võime saada koheldud väärrika iniolendina, kes on teistega võrdne ja keda ei diskrimineerita.
8. Teised liigid (*other species*) – inimestel on võime elada selliselt, et tuntakse huvi ja seotust, hoolivust loomade, taimede, muu loodusmaailmaga.

9. Mäng (*play*) – võime(lisus) naerda, mängida, meelt lahutada (puhata ja puhkust nautida).
10. Kontroll oma ümbruse üle (*control over one's environment*) – (a) poliitiline: võime osaleda poliitilistest valikutes, osalusõigus (tõhusalt ja tähendusrikkalt osaleda poliitilistes valikutes, mis mõjutavad elukäiku, sõna- ja liikumisvabadus). (b) materiaalne: võime omada omandit (vallas- ja kinnisvara), võime otsida tööd võrdsetel alustel teistega; vabadus õigustamatu kinnipidamise suhtes. Töötegevuses võimelisus kasutada mõistust ja teistega mõttekalt suhelda (teha tööd teistega võrdsetel alustel).

Nussbaum (2006) ütleb seoses antud nimekirjaga täiendavalt, et paljud funktsioonid on omased ka loomadele – nad toituvad, kasutavad meeli, liiguvad ringi, elavad rühmades jne. Isegi kui Nussbaum väidab, et kõik kümme võimet on võrdset olulised, rõhutab ta eriti neist kahte – praktilist aru ja lähedussuhteid. Seega nimekirja teeb inimlikuks see osa, mida praktiline mõistus ja tihe seotus teiste inimestega nende funktsioonide tervikuks organiseerimisel mängib. Inimesed planeerivad praktilise mõistuse abil oma vajaduste rahuldamist, tehes seda koos teistega ja teiste jaoks (Sutrop 200: 1654).

Selle n-ö võimepõhise lähenemise (*capabilities approach*) järgi pole elu täielik, hea elu, juhul kui mõni neist võimetest puudub. Nimekirja komponendid on kõik eraldi tähtsad, kuid omavahel mitmel moel tugevalt seotud (Nussbaum 1999a: 42). Olen Nussbaumiga ühel meelel, et vaatamata meie kultuurilistele, etnilistele ja soolistele erinevustele on olemas teatud põhikomponendid, mis peaksid tagama meile inimväärse elu. Antud nimekiri on mõeldud heaks ja praktiliseks orientiiriks poliitikutele, sest Nussabumi arvates on nende võimete tagamine sotsiaalse õigluse küsimus, st ühiskonnal, riigil on kohustus neid tagada. Miks siis mitte ka Eesti poliitikutel meie ühiskonnas?

4.2. Võime kui eesmärk

Nussbaum (1999a: 42) nagu Sengi, väidab, et avaliku planeerimise põhisihiks peaks olema kodanike võimed (võimekused). Riigi elu kvaliteedi ja poliitika adekvaatsuse hindamisel tuleks küsida: “Kui võrd on kodanikel olemas võimalused keskseid inimvõimeid teostada?” Ta vastab, väites ravsilikult, et poliitika eesmärk olgu saada võimalikult palju kodanikke olukorda, milles nende võimed saavad adekvaatselt teostuda (vähemalt üle teatud minimaalse läve). Kui minimaalne eesmärk on saavutatud, saab ühiskond vabalt valida järgmisi eesmärke. Põhiintuitsioon on (*the basic intuition*) sellisel lähenemisel niisugune, milles inimvõimed esitavad teatud moraalse nõude, et neid edendataks (Nussbaum 1999a: 43).

Seletame siinkohal lahti, mida tähendab funktsioneerimine ja võime(kus) antud konteksti silmas pidades ja kuidas nad on seotud? Stanfordi filosoofia leksikon (*Stanford Encyclopedia of Philosophy*) selgitab funktsioneerimist ja võimekust järgmiselt:

Funktsioneerimised on “olemised ja tegemised” (*functionings are ‘beings and doings’*), st mitmed erisugused inimese olemise ja tegutsemise seisundid, mida indiviid saab ette võtta. Konservatiiv-kommunitaarne normatiivne teooria tähistab seda kui väärtuslikku funktsioneerimist, samas kui feministlik-liberaalne teooria teeb seda vaid siis, kui “hoolivus-töö” (*care work*) on autonoomse valiku tulemus. Valik, mis on tehtud võrdsete võimaluste ja “hoole-kohuslaste” õiglase toetuse taustal. Võimed (*capabilities*) on isiku tegelikud vabadused või võimalused saavutamaks funktsioneerimisi.

Seega võime all on mõistetud inimese tegelikku vabadust midagi teha või olla; seda võiks ühtlasi pidada *positiivse vabaduse*⁷ idee edasiarenduseks. Võime hindamisel võetakse arvesse: (a) inimese ressursse kitsamas tähenduses (näiteks universaalsed vahendid erinevate eesmärkide realiseerimiseks, sissetulek jne); (b) võimeid ja võimalusi neid ressursse kasutada (näiteks indiviidi füüsiline seisund, tema intelligentsus, sotsiaalne keskkond). Võime on üks võimalik kriteerium inimeste olukorra hindamiseks ja võrdlemiseks – sellega määratakse kindlaks, kui ulatuslikud on kellegi tegelikud võimalused millegi tegemiseks või mingis seisundis olemiseks. Näiteks juba mainitud Rawlsi õiglusteooria kasutab vastava kriteeriumina ressursse: selle teooria järgi on

⁷ Positiivne vabadus on vabanemine sotsiaalsetest ja kultuurilistest jõududest, mida tajutakse takistusena täieliku eneseteostuse ees (Blackburn 2002: 468). St inimene on positiivses mõttes vaba siis, kui tal on kontroll oma elu üle, ta on autonoomne.

halvimas olukorras need inividid, kellel on eeldatavasti elu jooksul võimalik kasutada kõige vähem esmaseid hüvesid.

See on paljuski hoiakute küsimus – osa inimesi võib valida näiteks askeetluse, paljud pühenduvad jäägitult tööle ja karjäärile, kaasa arvatud naised. Poliitiliseks eesmärgiks peab olema võime, mitte funktsioneerimine. On tõsi, et just funktsioneerimine teeb elu tõeliselt täisväärtuslikuks: võime ilma teostuseta, puhas potentsiaal, pole ju aplodeerimist väärt. Kuid poliitika peab end sihtima just võimetele; ja pärast seda saavad kodanikud ise vabalt valida, mis ja kuidas edasi (vabatahtlikul paastumisel ja vaesusest tingitud nälgimisel on suur vahe) (Nussbaum 1999a: 43).

Edasi hõlmab Nussbaumi analüüs veel kolme tüüpi võimeid:

1. Põhivõimed (*basic capabilities*) – see on kaasasündinud ”varustus” (*innate equipment*) või omadus, mis aitab inividil oma kõrgemaid võimeid arendada, nagu näiteks aru või kujutlusvõime.
2. Seesmised võimed (*internal capabilities*) on isiku seisundid, nagu näiteks võime rääkida.
3. Kombineeritud võimed (*combined capabilities*) – need on seesmised võimed ühenduses teatud välistingimustega nende realiseerimiseks.

Viimane oleks ühtlasi avaliku poliitika eesmärgiks – kombineeritud võimete teostamine (*production*), mis tähendab, et edendada tuleb isiku seisundeid, anda vajalikku hoolt ja haridust, valmistada ette vastavaid tingimusi, ümbruskonda jne (Nussbaum 1999a: 44).

Nagu juba eespool öeldud, on Nussbaumi lähenemine sarnane Rawlsi (1971, 1996) lähenemisega. Erinevus selle nimekirja ja Rawlsi ”esmaste hüvede” nimekirja vahel on konkreetsus ja pikkus, ning see, et nimekirjas on mitme sellise hüve sotsiaalne baas, mida Rawls nimetab ”loomulikuks (*natural*) hüveks”, nagu tervis ja reipus, intelligentsus, kujutlusvõime. Rawlsi nimekirja järgi näiteks tervist ei saa garanteerida, see oleks idealistlik; lisaks on teisigi võimeid, kus palju määrab juhus ja mida ei saa tagada. Nussbaumi nimekiri annab samas **sihid**, mida poliitikas järgida. Varem oli Nussbaumi nimekirjas poliitilistel õigustel väiksem tähtsus, kuid nüüd on need saanud

väga oluliseks – poliitilised õigused ei ole üksnes vajaduste tagamiseks, vaid ka nende formuleerimiseks.

Oma vaimult on Nussbaumi projekt aristotellik, aga samas sobitub hästi Rawlsi liberaalse projektiga. Tähtis on kodanik kui vaba ja väärtuslik olend ning valikute tegija. Riik annab tööriistad, mida isik nendega täpselt teeb, jääb tema otsustada. Inimesed pole passiivsed retseptorid, vaid aktiivsed kujundajad (Nussbaum 1999a: 46). Kui liberaalne nägemus keskendub põhiliselt ressursidele, siis Nussbaum otsesemalt eneseteostamise takistustele, mida põhjustavad traditsioonilised normid ja väärtused. Ta õigustab spetsiaalset poliitilist tegutsemist olukorra parandamiseks.

Seega võime(kus) loob aluse heale elule, kusjuures oluline on just võime olemasolu, mitte selle rakendamine. Poliitika eesmärk on tagada selline võime(kus) võimalikult paljudele inimestele – ühiskond peab seadma eemärgiks viia võimalikult paljud inimesed üle niisuguse võimelisuse läve.

4.3. Naised ja mehed: kaks normi või üks?

Küsimusele, kas meestel ja naistel peaks olema üks inimliku funktsioneerimise norm, pakub Nussbaum (1999a: 51) vastuse leidmiseks välja A- ja B-positsiooni.

Positsioon A: funktsioonid on samad, kuid neid tuleks teostada eri sfäärides – mehed avalikus, naised koduses sfääris.

Positsioon B: funktsioonide nimekirjad peaksid olema erinevad – meestele ratsionaalne autonoomia, naistele perekonna armastus ja hoolitsus.

Positsioon A ei välista huvi soolise võrdsuse ja õigluse vastu. Kuid üldjuhul lõpeb see niisuguse kohustuste jaotusega, mis kuulub tavaliste soohierahia vormide juurde. Lastekandmisega seotud n-õ puue on suuresti sotsiaalne konstrukt: see on seotud toetuse puudumisega tööandjate, riigi ja meespartneri poolt. Mõnikord aga võib traditsioonilise jaotuse osaline järgimine olla hea viis, kuidas edendada reforme. Näiteks alustada saab kasvõi sellest, et naised väärtustatakse rohkem ja nad saavad laste kasvatamise eest mingisugust tasu.

Kui tulla tagasi positsiooni B juurde, siis seda on kaitsnud paljud filosoofid, sh ka Rousseau. Kui ta väidab, et on kaks eri komplekti loomupäraseid võimeid, siis teaduslikud tõendid seda ei kinnita. Pealegi on Nussbaumi nimekirjas olulised kesksed põhivõimed (*the central basic capabilities*), mitte spetsiifilisemad. Ent positsiooni B saab kritiseerida ka teisiti: võib väita, et diferentseeritud käsitused meeste ja naiste funktsioneerimisest on seesmiselt ebaadekvaatsed ega suuda meile anda elujõulisi norme inimõitsengust (Nussbaum 1999a: 52).

Mis tavaliselt positsiooni B juurde kuulub? Kui vaadelda Rousseau nägemust, siis on selleks “autonoomne mees”, kel on praktiline aru, sõltumatus, eneseküllasus, väidetavalt hea poliitilise arutlemise võime. Neid on kasvatatud mitte liiga palju armastama ega tundma sügavaid tundeid, vajadust teiste järele. Seega pole nad “hästi varustatud” (*well equipped*), et märgata oma pere liikmeid või nende eest hoolitseda (Nussbaum 1999a: 52). Teisalt naised, kes on nagu Rousseau (1979) Sophie, kasvatatud mitte olema autonoomsed ega oska end austada, on sõltuvad, teiste meele järele püüdlejad, head teiste eest hoolitsemises. Kumbki nägemus ei võimalda täiuslikku elu (Nussbaum 1999a: 53). Ka Nussbaumi arusaama kohaselt on konfliktid eri funktsioonide, rollide vahel alati võimalikud: kuid siiski annab see nimekiri selge harmoonilise ideaali, mille poole tuleks püüelda.

4.4. Ülevaade Nussbaumi kriitikast

Võimepõhise lähenemise kriitikud on erinevate vaadetega “antiessentsialistid”, kes leiavad, et normid peavad olema kultuuripõhised, lokaalsed.

Vaatleme nüüd lähemalt mõningaid vastuväiteid universalistlikule projektile (Nussbaum 1999a: 37-39): paljud rünnakud universalismile eeldavad, et universalismi projekt peab toetuma igavestele, mitteaajaloolistele tõdedele asjade loomuse kohta. Oponendi väide kõlaks, et universalistlik seisukoht on kallutatud mõne metafüüsilise või religioosse käsituse suunas, mille peale Nussbaum vastab, et see pole nii: üldkehtivad ideed inimliku kohta tekivad ajaloost, kogemusest, võivad sel põhineda. Seega, universalism metafüüsikat ei nõua, see võib põhineda muul (Nussbaum 1999: 38).

1. vastuväide – ajalooliste ja kultuuriliste erinevuste eiramine.

Pidada inimelu teatud elemente olulisemaks kui teisi, tähendab, et respektieritakse ebapiisavalt tegelikke kultuurilisi erinevusi. Väites, et miski on inimesele fundamentaalne, võidakse tegelikult kaitsta domineeriva rühma arusaamu. Näiteks feministid on samal alusel argumenteerinud, et (meeste esitatud) arusaamad üldinimlikust peegeldavad puhtmehelikku vaatepunkti. Kuid samas on ebaselge, mis siit järeldub, ehkki see näitab selgeid raskusi kindla inimpildi valimisel (Nussbaum 1999a: 38).

2. vastuväide – autonoomia eiramine.

Selle kohta väidavad oponendid, et kui otsustatakse väljastpoolt, mis on inimelu juures fundamentaalne, võetakse inimestelt võimalus ise oma eluplaani kujundada (Nussbaum 1999a: 38).

3. vastuväide – eelarvamuslik rakendamine.

Isegi kui oleks olemas hea inimese käsitus, tuleb esmalt küsida, millised isikud selle alla liigituvad. Jällegi võivad mõne arvates saada rõhututest tõrjutud. Näiteks Aristoteelse arusaamas inimesest polnud naised ja orjad täisverelised inimesed. Kuid siingi pole selge, mis vastuväitest järeldub. See näitab vaid asjaolu, et oma käsituse rakendamisel tuleb olla hoolikas (Nussbaum 1999a: 39).

Kõik vastuväited esitavad siiski midagi kasulikku. Varasemad inimese käsitused on olnud mõnevõrra üleolevad, stereotüüpiseerivad, neid on rakendatud eelarvamuslikult. Kuid see ei tähenda, et universaalset inimese käsitust ei saa olemas olla (Nussbaum 1999a: 39).

Nussbaum (1999a: 47-50) annabki head vastused eeltoodud vastuväidetele.

1. vastus vastuväitele – ajalooliste ja kultuuriliste erinevuste eiramine.

Selle kohta vastab Nussbaum (1999a: 47) järgmiselt: võimepõhine lähenemine lubab mõistlikku pluralismi, konteksti arvestamist. Nimekiri on väga üldine ja seda saab konkretiseerida eri moel (näiteks seda, mis täpselt on hariduse tagamine). Kas universalistlikud projektid õõnestavad väärtusi, mis hoiavad kogukondi koos? Teame, et traditsioonilised väärtused ei pruugi alati olla naistele head, kuid universalistlikud väärtused aitavad mõista asju ja maailma uut(teist)moodi.

2. vastus vastuväitele – autonoomia eiramine.

Siin vastab Nussbaum (1999a: 49) uuesti, et nimekiri ei kirjuta eluvalikuid ette. See on **võimete**, mitte funktsioonide loetelu. Valitsused ei suuna indiviide teatud eluprojektide poole; seda tehakse vaid erandjuhtudel (nt alg- ja põhiharidus peaks olema midagi kohustuslikku). Pealegi, nimekiri väärtustab praktilist mõtlemist ja poliitilisi vabadusi, see soosib ka isiklikku valikuvabadust.

3. vastus vastuväitele – eelarvamuslik rakendamine.

Nussbaum (1999a: 50) vastab, et võib ju väita, et naistel puudub “ratsionaalne loomus”, seega nimekiri neile ei rakendu. Kas siis sellised nimekirjaga seonduvad ideed on juba ette patriarhaalsed? Nussbaum seda ei usu; lisaks on nimekiri ikkagi üsna konkreetne: siin sisaldub inimese käsitus pole nii põgus nagu n-ö “ratsionaalse olendi” käsitus. Naistele sel alusel inimlikku olemust mitte omistada on juba raskem.

Kuna võimepõhine lähenemine on algusest peale saanud suure kriitika osaliseks, millest peamine tuleneb just feministlikust ja mitte-lääne perspektiivist, siis alljärgnevalt tooksin eraldi välja feministi ja filosoofi Alison Jaggar (2006) kriitika seoses Nussbaumi võimepõhise lähenemise (*capabilities approach*) ja tema nimekirjaga (*Nussbaum's List of Central Capabilities*).

Jaggar usub, et Nussbaum eirab võimu asümmeetriaid (ebavõrdsuslikkust) mitte ainult meeste ja naiste vahel, vaid ka lääne ja mitte-lääne inimeste vahel – ta väidab, et intuitsioonilised ja protseduurilised õigustused tunduvad neokolonialistlikud ja mitteliberaalsed. Jaggar rõhutab, et Nussbaum on pühendunud poliitiliselt liberaalsele projektile (st võttes arvesse kõigi intuitsioone), samas aga intuitsionistlik õigustus (*intuitionist justification*) jätab paradoksaalselt kõrvale ideed, mis Nussbaumi esitletud teooriaga kokku ei sobi ning seega mitteliberaalselt (*illiberally*) eirab teisi. Selleks, et Nussbaumi teooria julgustaks enesekriitikat, peab ta võtma arvesse kõik intuitsioonid.

Kokkuvõttes kritiseerib Jaggar Nussbaumi õigustusi võimepõhisel lähenemisel (*capabilities approach*), kuna need eiravad ja jätavad kõrvale asümmeetrilised (ebavõrdsed) võimusuhted. Jaggar usub, et kuigi Nussbaum väidab neid suhteid tähele

panevat ja arvesse võtvat, ei suuda ta paradoksaalsel kombel luua teooriat, mille tulemus oleks võimust teadlik. Tasub siiski märkida, et Jagger ei usu, et need kriitikad lõpptulemusena endaga kaasa tooksid võimete tagasi lükkamise või hülgamise. Pigem usub ta, et pannes eetika diskursuse peamiseks võimete õigustuseks, võimaldab see teoorial olla enesekriitiline ja seega olla täielikult teadlik võimu dünaamikast (vt ka IEP: *Global Ethics: Capabilities Approach*).

5. FEMINISMIST EESTIS

Laiem avalikkus mõistab ikka veel feminismi ainult kitsalt "naisõigusluse" ja/või kibestunud vingumisena oletatavalt patriarhaalsete institutsioonide aadressil (Volt 2007: 4-5). Eesti feministid aga võiksid avalikult ja ambitsioonikamalt dekonstrueerida eesti ühiskonnas levivat vulgaarset feminismikuvandit.

Eestis tavatsetakse sõnaga „feminism“ naeruvääristada teooriad, mis üritavad läheneda ühiskonna probleemidele soolist erinevust rõhutava vaatenurga alt (Pilvre 2002). Samas on nüüdseks erinevate naisliikumiste, naisühenduste, soouuringute egiidi all tehtavad naisuuringud saanud kogu maailmas tunnustatud akadeemiliste tööde valdkonnaks, millest tuleneb ka mõiste "akadeemiline feminism". See traditsioon on tugevnenud ka Eestis; võib öelda, et akadeemiline feminism tegutseb abstraktsemal tasemel ja on tihedalt seotud soouuringutega.

Tavapärase arusaama järgi polegi feminismil Eestis mingit tõsiselt võetavat põhjendust, tegemist on lihtsalt ühe Lääne traditsiooni matkimisega ja Euroopa Liidu normatiividele kuuletumise ilminguga. Mõnes mõttes on säärastel arusaamadatel isegi teatud alus olemas. Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus on rajatud peamiselt väliseestlaste ja välisriikide rahalisel toel. Ja feminism ei ole mingi "oma hää Eesti asi", vaid on Läänest imporditud, kuid seda on ka demokraatia, liberalism, turumajandus jne; ometigi on need võõrapärasele algupärale vaatamata omaks võetud (Pilvre 2002: 150). Teisalt, naisküsimumes haritud Eesti naised ise on tõmbunud "... trotsiv-turtsuvalt akadeemilise feminismi getokookonisse..." (Volt 2007: 4-5) ega taha sugugi nendel teemadel laiemale, intelligentsemale osale rahvast arusaadavalt ning ilma liigse raskepärasuse ja pretensioonikuseta kirjutada.

Samas on Eestis olemas temaatiline ajakiri *Ariadne Lõng*, mis tegeleb akadeemilise feminismi ja soouuringutega. See on suurepärase võimalus tutvustada, käsitleda sugupoolte temaatikat, feministlikku metodoloogiat, avaldada teemakohaseid artikleid, mis aitaks kaasa, ergutaks naisteaduste ja -uurimuse arengut Eestis ning ühtlasi

informeerida meie üldsust vastavast problemaatikast. On oluline hakata Eestis mõjutama teaduste peavoole, milleni on tänaseks jõutud Läänes ning kindlasti läbi selle mõjutada ühiskonnas valitsevaid arusaamu.

Nagu eelnevalt märgitud, on tänapäevase, postmodernistliku feminismi juured tugevalt seotud vasakpoolsusega, ehk on siis ka mõneti mõistetav, et "postsovetlikus ühiskonnas" sellist vaatenurka hästi ei aktsepteerita. Kui mõni Eesti naispoliitik, kes valimisdebattide käigus justkui osaliselt möönab, et on mõjutatud feministlikest, õigemini küll "naisõiglusluse" ideedest, siis teeb ta seda ikka veel ettevaatlikult ja sõnu valides, ehk "poliitiliselt korrektselt", esindades oma erakonna üldisi vaateid ja justkui häbenedes oma isiklikke seisukohti. Rõhutakse essentsialistliku feminismiteooria naiselikele väärtustele – naised "suures poliitikas" teevad selle rohkem inimnäoliseks, perekessemaks ja nii saavad riiklikul tasemel otsustustel olema ka "naiste huvidest" lähtuvad aspektid.

Siinkohal tõusetuvad kaks probleemi: esiteks võib selline ähmane, konkreetset eesmärki mitte sõnastada suutev, üldistav jutt naiselikest väärtustest sisuliselt taastoota arusaama meeste- ja naistevahelisest kardinaalsest, looduse poolt tingitud erinevustest ja toidab ühiskonna põhjendamatu ootusi sellele, mismoodi peaks mees või naine Eestis 21. sajandil normaalselt "toimima". Räägitakse naistest kui mingist ühtsest massist, mitte kui erinevate huvidega indiviididest.

Negatiivne on see, et niisugused sõnavõttud kinnistavad veelgi enam tüüpilist arusaama, et pere ja laste eest hoolitsemine ning kodused majapidamistööd on eelkõige naistele mõeldud, soost tingitud primaarsed kohustused. Ma ei väida, et selline arusaam oleks üdini vale, eriti see, mis puutub laste eest hoolitsemisse, kuid soovin rõhutada, et need on inimlikud kohustused, samad kohustused on ka meestel, seega teisisõnu – need on kõigi inimeste kohustused, soost olenemata. Ajastul, mil tehnoloogiline areng on olnud ülivõimas, ei saa välja tuua mingisugust looduslikku tingitust, miks naised peaks, soost tulenevalt, käivitama kodumasinaid või viima autoga, mis on traditsioonilises mõtlemises mehelik atribuutika, lapsi huviringidesse või kooli. Ometigi kipub Eesti ühiskond just seesuguseid tüütuid ja aeganõudvaid kohustusi naisele omistama. Ma ei ole sugugi selle vastu, et suur osa rutiinse olmega seotud kohustusi on naiste vastutusel, kuid sellist tööjaotust ei saa põhjendada bioloogilise soo tingitusega.

Teine tugev vastuväide feminismile Eestis on põhjendus, et eesti naine on eriline, ehk et ta on palju tugevam, vastupidavam ja võimekam kui teistest rahvustest suguõed. Üldlevinud nägemuse järgi peetakse tõelise eesti naise koondkujuks Kõrboja Annat või Vargamäe Krõõta, kes kesiste võimete ja tohutult egoistlike meeste kõrval nurisemata, alandusi trotsides oma elu elavad. Ka naised ise unustavad või ei tule selle peale, et nood Annad ja Krõõdad on ilukirjanduslikud tegelased, keda päriselus jäljendada ei maksaks (Pilvre 2002: 147).

Olen isegi seda meelt, et liigne leplikkus ei viita sugugi õilsameelsusele või müstilisele ürgnaiselikkusele, vaid pigem orjamoraalile – vaikides teenida isandat, olgu selleks siis mees, lapsed või kogukond. Seni kui sellised ”esimade moodi” kannatused, peamiselt naiste endi poolt aktsepteeritavad ja või isegi naiselikuks peetavad on, ei ole mõtet rääkida palgalõhest ja sookvootide kehtestamisest, ei aita ka soolise võrdõiguslikkuse volinik või eurodirektiiv – ametikohtadel, mida täidavad peamiselt naised (õpetajad, meditsiini-, kultuuri- ja muuseumitöötajad) jääb palk madalaks seni, kuni naised ise sellega lepivad ja kannatusi soost tingitult paratamatuks peavad. Probleemi näen ka selles, et väga paljud naised ise ei tajugi ebavõrdsust ning eitavad endi diskrimineerimist. Arvatakse, et eelpool nimetatud ametikohad ongi naiselikud ametid; naine aga, meeste eneseväarikuse säilitamise nimel ei väärigi paremat tasustamist.

Pilvre (2009) kirjutab väga tabavalt oma artiklis *Essentsialistlik väljapääs naisküsimumuses* järgmist:

“Essentsialism on eesti naistele ohtlik, ent ahvatlev lõks. Naised, kes on nõukogude pärandina figureerinud paljudel elualadel, hakkavad korruga rõhutama oma loomupärast sobivust näiteks hoolitsemisega seotud aladele ja lõikavad nii endalt ära tee võimu ja rahaga seotud elukutsetele. Sookategooriast pikalt ilma olnud, erinevusi rõhutav ja elitismi suunas liikuv ühiskond ei lase seda endale kaks korda öelda. Naiste koolid, naiste ajakirjad, naise palk, st naiste geto kõige laiemas mõttes on selle essentsialismiinnustuse tulemus. Nad määravad ennast ise sotsiaalsesse marginaaliasse”.

Siinkohal võiksimegi tõdeda, et Eestis on levinum just essentsialistlik vaateviis – naistel on oma olemuslik loomus, mis vastandub mehelikule, st meie ühiskonnas valitsevad traditsioonilised soorollid. Meie essentsialistliku vaate juured on pärit nõukogude perioodist ja nüüdseks on sellest nägemusest kujunenud protest ”nõukogude naise” vastu. Nõukogude periood teatavasti välistas elust soo kui tähendusrikka

kategooria. Polnud naisi ega mehi, olid seltsimehed. Sugu kui ühiskonda struktureerivat kategooriat Nõukogude Liidus ei tähtsustatud (Pilvre 2009).

Loodame, et essentsialistlik lahendus aitab muuta meiegi identiteedikäsitust, kui identiteedi osaks saab (nt rahvuse kõrval) ka sooline kuuluvus (Pilvre 2009). Kultuurilise seletusele seatakse Eestis sageli vastu "looduslikud" ja "loomulikud" argumendid. Eesti ühiskonnas valitseb elitarism, mis soosib bioloogilisi erinevusi – mehed on mehed ja naised jäägu naisteks. Samas ei saa me väita, et naised peavad töötama väikesepalgalistel kohtadel, n-ö naiste aladel. Neil on õigus vabalt valida elukutse, kuid valikud tehakse enamasti kultuuritraditsioone ja ühiskondlikku arvamust järgides: see on alateadlik enesetsensuur, mille kaudu kohandatakse end ühiskonna ootustega (Pilvre 2009). Sotsioloogid põhjendavad traditsiooniliste soorollide järgimist sellega, et tegemist on ratsionaalse valiku teooriaga: naised käituvad "arukalt" ja see toob kaasa ühiskondliku heakskiidu. Loomulikult sõltub väga palju sellest, milliseid elulisi valikuid naised ise teevad, osad teisitimõtledjad lihtsalt ignoreerivad teatud kultuurinorme (Pilvre 2009). Eesti naised tahavad ja suudavad teha karjääri ning saavutada edu.

Kokkuvõtteks võib küsida, mida on end liberaalseks pidaval Eestil feminismilt õppida? Arvan, et eelkõige märkama seda, mismoodi ühiskonna juurdunud arusaamad soorollidest võivad tegelikult kahjustada kodanike võrdset kohtlemist. Arvan, et tuleks rääkida avalikult ja valehäbita sellest, et riiklikult tasustatavatel töökohtadel, kus valdavalt töötavad erialase väljaõppe saanud naised, on palgad alandavalt väikesed, mis sisuliselt ongi diskrimineerimine riiklikul tasemel. Et küllaltki suur osa kodanikest sellise ebavõrdsusega lepib, näitab, et muuta oleks vaja mõttemalle, teha selgitustööd ja rääkida asjadest nii, nagu need on. Seni, kuni käibel on väljendid "naiste töö" ja "mehe palk", ei muutu sisuliselt suurt midagi. Ka Beauvoir' tõstatatud probleemile, et naise pilt temast enesest on "pilt mehe pilgu läbi" võiks tänapäeva Eestis läheneda uue nurga alt. Nagu väidab Martha Nussbaumi (1999a), seavad inimesed sageli oma ootused vastavalt sellele tasemele, mida nad võivad faktiliselt oodata.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks oli tutvustada probleeme, mis seonduvad feminismi, naisliikumise ja soouuringutega ning seostada need omakorda küsimustega soolisest võrdõiguslikkusest ja sotsiaalsest õiglusest.

Esimene peatükk esitab probleemipüstituses küsimuse sellest, miks peetakse Eestis isegi praegusel ajal feminismiga seonduvaid teemasid ebaoluliseks ning kinni on jäädud vanadesse mõttemallidesse, mille kohaselt on naise rolliks kodu ja laste eest hoolitsemine. Isegi kui naine on edukas, ei pruugi ta selle eest poolehoidu pälvida.

Bakalaureusetöö teises peatükis on antud ülevaade naisliikumise ajaloost, olulisematest esindajatest ja teostest. Kõigepealt on sissejuhatavas osas selgitatud ja vaadeldud feministliku ideoloogia peamisi küsimusi ja arutletud selle üle, mida mõistetakse sugudevahelise võrdsusena. Esitatud on ülevaade feminismi ja naisliikumise ajaloost, milles liberaalfeminismis keskenduti naiste kodaniku-õigustele, erinevus- ehk essentsialistliku feminismi eesmärgiks oli aga nõuda õigust naise vaimsele ja seksuaalsele enesemääratlusele ja see keskendus naise „teiseks olemise“ positiivsele tähendusele. Autoritest on esile toodud Simone de Beauvoir, keda võib pidada esimese ja teise laine feminismi ühendavaks mõtlejaks. Kolmanda laine feminismina on nimetatud postfeminismi, mida peetakse vaidlusaluseks ja mis on suunatud teise laine tegevuse kriitikale. Postmodernistlikus feminismis vaadeldakse võrdõiguslikkust kui mõlemat sugupoolt puudutavat nähtust ning naisuurimustelt on üle mindud soouuringutele. Tuntuimaks postmodernistliku suuna esindajaks võib pidada Judith Butlerit.

Teises alapeatükis on arutletud selle üle, milline staatus on naistel ühiskonnas seoses seadusandluse või hoiakutega. Osutatud on asjaolule, et võrdõiguslikkus on tänu naisliikumisele küll seadustega tagatud, kuid tõstatatud on küsimus, kas feminism võitleb alati igasuguse võrdõiguslikkuse eest. Lisaks sellele on esitatud probleemiasetus, kas ja kuidas on võimalik muuta väljakujunenud hoiakuid? Arutletud on selle üle, kas ja kuidas aitavad soouuringud kaasa sellele, et ühiskond toimiks paremini ning tõstatatud küsimus, milline võiks olla feministliku mõtteviisi perspektiiv tulevikus? Esitatud on arvamus, et feminism peab püüdma ajaga kaasas käia ja olema avatud muutusteks ühiskonnas.

Kolmas peatükk keskendub soouuringutele kui suhteliselt uudsele uurimisvaldkonnale. Soouuringud lähtuvad arusaamast, et nii sotsiaalne kui ka bioloogiline sugu on mõlemad kultuurilised konstruktsioonid, seega võivad naiselikuks peetavad normid olla kultuuriti muutuvad. Tähelepanu on pööratud soouuringute arengusuundadele Eestis, ühtlasi on antud ülevaade Kadri Simmi artiklist *Soouurimus ja filosoofia*, milles käsitletakse soouurimuslikke perspektiive eetikas ja poliitilises filosoofias.

Neljas peatükk kirjeldab Martha C. Nussbaumi vaateid teoses *Sex and Social Justice*, milles ta analüüsib sotsiaalset õiglust ja küsimust heast elust. Tema arvates on olemas kõikidele inimestele kehtivad põhivajadused, mis peavad olema rahuldatud, et saaks rääkida heast ja inimväärsest elust. Töö tutvustab Nussbaumi võimepõhist lähenemist ja annab ülevaate tema järjestatud kümnest kriteeriumist, mis on vajalikud selleks, et inimväärset elada, ja mida Nussbaum nimetab hea elu minimaalkontseptsiooniks. Ühtlasi arutleb ta selle üle, millistel tingimustel saavad inimesed oma võimeid realiseerida. Ta eristab kolme tüüpi võimeid: põhivõimed, seesmised võimed ja kombineeritud võimed. Lisaks sellele on arutletud selle üle, kas nimekirja põhjal loodud normid on meestele ja naistele samad, vastusena eristab Nussbaum A- ja B-positsiooni. Kui A-positsioon tähendab, et huvi võrdsuse vastu on olemas, kuid ikkagi lõpeb see traditsioonilise soorollide jaotusega, B-positsioon seevastu tähendab, et funktsioonide nimekirjad peaksid olema erinevad. Lõpuks on analüüsitud Nussbaumi käsitluse kriitikat, kusjuures eraldi on välja toodud Alison Jaggari seisukohad ning Nussbaumi enda hinnang sellele kriitikale.

Bakalaureusetöö viimane, viies peatükk, annab ülevaate feminismi arengust Eestis. Ülevaatest lähtub, et kuigi Eestis on neid, kes feminismi ja selle uurimise vastu huvi tunnevad, ei ole feministlikud teemad veel üldtuntud ning nendega seondub palju väärarusaamu. Ekslikult arvatakse, et feministide eesmärgiks on mehe naeruvääristamine ja tegemist on justkui Lääne traditsiooni matkimisega. Samas ilmub temaatiline soouuringuid käsitlev ajakiri *Adriane Lõng*, mis annab suurepärase võimaluse tutvustada soouuringutega seonduvat temaatikat. Töös on tõdetud, et probleemiks ei ole ainult meeste, vaid ka naiste kinnistunud hoiakud, mistõttu peetakse loomulikuks olukorda, kus „naiste tööd“ on madalamalt tasustatud. Seetõttu võiks Nussbaumi käsitlus olla heaks eeskujuks, millest lähtuvalt neid ühiskondlikke probleeme saaks lahendada.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD

- Aavik, Kadri (2010). "Sugu ühiskonnaõpetuses: kolme ühiskonnaõpetuse õpiku analüüs". Eesti Naisuurimis- ja Teabekeskus (ENUT). *Feminist Views on Women and Citizenship* (2007). Teaching Citizenship in Higher Education. University of Southampton School of Social Sciences. [www.enut.ee/lisa/SV_yhiskonnaopetuses_analyys.pdf] 06.03.2013
- Beauvoir, Simone de (1997). *Teine sugupool*. Tlk. Mare Mauer ja Anu Tõnnov. Tallinn: Vagabund.
- Blackburn, Simon (2002). *Oxfordi filosoofialeksikon*. Tlk. Bruno Mölder ja Märt Väljataga. Tallinn: Vagabund.
- Butler, Judith (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge.
- Gilligan, Carol (1982). *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. London: Harvard University Press.
- Jaggar, Alison (2000). Feminism in Ethics. Moral Justification. – M. Fricker & J.Hornsby (eds.). *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jaggar, Alison (2006). Reasoning About Well-Being: Nussbaum's Methods of Justifying the Capabilities. *The Journal of Political Philosophy*, **14**:3, 301–322.
- Kivimaa, Katrin., Põldsaar, Raili., Hinrikus, Mirjam., Simm, Kadri (2009). Feministlik teooria. – *20. sajandi mõttevoolud*. Toim. E. Annus. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 799–806.
- Marling, Raili., Simm, Kadri., Raitviir, Tiina., Pilvre, Barbi (2011). *Sissejuhatus soouuringutesse*. Toim. R. Marling. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Nussbaum, Martha Craven (1992). Human Functioning and Social Justice. – *Political Theory*. Vol. 20, No. 2, pp. 202–246.
- Nussbaum, Martha Craven (1999a). *Sex and Social Justice*. New York: Oxford University Press.
- Nussbaum, Martha Craven (1999b). The Professor of Parody. *The New Republic*. February 22, 1999, 220:(8):37–45. [www.akad.se/Nussbaum.pdf] 16.03.2013
- Nussbaum, Martha Craven (2000). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, Martha Craven (2006). *Frontiers of Justice: disability, nationality, species membership*. Cambridge: Belknap; Harvard University Press.
- Pilvre, Barbi (2002). *Formaat*. Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus.
- Pilvre, Barbi (2009). "“Essentsialistlik väljapääs” naisküsimusest”. *Estonica*: [http://www.estonica.org/et/Tugev_Eesti_naine_lakub_vordõiguslikkuse_haavu/Essentsialistlik_väljapääs_naisküsimusest/] 02.04.2013

- Rawls, John (1996). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Rawls, John (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques (1979). *Emile: or On Education*. Trans. Allan Bloom. New York: Basic Books.
- Sutrop, Margit (2000). "Hea elu, moraal ja sotsiaalne õiglus. Aristotelesest tänapäevani". – *Akadeemia*, **12**:12, 1638–1666.
- Volt, Marek (2007). "Feminism ja postmodernism: akadeemiline naistekäts". – *Sirp*, **4**, (3141), 4–5. [www.sirp.ee] 09.01.2013
- Wolff, Jonathan (2005). *Sissejuhatus poliitikafilosoofiasse*. Tlk. Tiiu Hallap. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- EAPN (2011). "Jõukus, ebavõrdsus ja sotsiaalne polariseerumine Euroopa Liidus": Euroopa vaesusvastase võrgustiku (EAPN) selgitustekst nr. 3 / European Anti Poverty Network. [Luxembourg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitus].
- EV Sotsiaalministeerium (2004). "Mõjude hindamine sugupoolte aspektist". Juhendmaterjal. Tallinn.
- EV Sotsiaalministeeriumi (2010). "Soolise palgalõhe uuring". Tallinn. [http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/2_raport.pdf] 06.03.2013
- Internet Encyclopedia of Philosophy: "Global Ethics: Capabilities Approach". [<http://www.iep.utm.edu/ge-capab/>] 07.03.2013
- Stanford Encyclopedia of Philosophy: [<http://plato.stanford.edu/entries/capability-approach/>] 20.04.2013
- Sugupooleuuringute rühm. Tartu Ülikool: [<http://www.ut.ee/gender/?id=10>] 02.04.2013

SUMMARY

Feminism and Martha C. Nussbaum's approach to social justice

The goal of this work was to discuss problems about feminism, protest movement of women and gender studies in connection with questions about gender equality and social justice.

One of the problems in the first chapter is related to the question why have issues of feminism been regarded as unimportant in contemporary Estonia and why so many people are stuck in old thought patterns that women's role is to stay at home and take care of children. Even successful women may not receive social approval.

The second chapter of the BA work gives an overview of the history women's movement, about its important representatives and published works. The introduction explains the basic questions of the ideology of feminism and discusses the concept of gender equality. The first subchapter outlines the history of feminism and the movement of women. In liberal feminism the central issue was the citizen rights of women and the two genders were considered intellectually equal. The goal of essentialist feminism, focussing on difference, was however to fight for spiritual and sexual self-determination of women and it centered on the positive meaning of being a woman as the "other". Simone de Beauvoir is remarkable here as an author and a thinker who connects feminism of first and second waves. Feminism of the third wave is known as post-feminism (a contested concept as it implies the end of feminism), which is focussed on the criticism of the feminism of the second wave. Judith Butler is the most outstanding representative of the post-modern trend. The work also discusses the status of women in society in connection with legislation and common attitudes, including the question of the possibilities of changing them. An important question concerns the future of feminist thought and the role of gender studies in improving the dynamic functioning of the society. The author argues that feminism should change in time and should be open to the changes in society.

The third chapter focuses on gender studies as a novel field of research, based on the assumption that both cultural and biological sex are cultural constructs. Hence, the

gender-specific norms may vary in cultures. The chapter discusses developments of gender studies in Estonia and introduces Kadri Simm's article *Gender studies and philosophy*, which addresses ethical perspectives and political philosophy.

The fourth chapter presents the views of Martha C. Nussbaum in her work *Sex and Social Justice* about capabilities approach, social equality and good life. Nussbaum has made a list of ten central human functional capabilities and calls this list the minimal concept of good life. She discusses questions concerning the possibilities and conditions of self-realisation. Also she defines three types of capabilities: basic, internal and combined capabilities. The chapter also gives an overview about criticism against Nussbaum's ideas and Nussbaum's answers to this criticism.

The fifth chapter outlines the development of feminism in Estonia. It turns out that in spite of growing interest in feminism there are still many misconceptions about it. However, publication of the journal of gender studies *Adriane Lõng* ("Thread of Adriane") is a positive step towards introducing these topics in the society. Somehow the problem that women's work is not so well-paid and seems less important than men's work, has still remained.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Urve Meritam (sünnikuupäev: 28.11.1961)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose "Feminism ja sotsiaalne õiglus Martha Nussbaumi käsitluses", mille juhendaja on dotsent Kadri Simm (PhD),
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 06.05.2013